

הקדמת העמק דבר:

מבעל המחבר העמק דבר / להראות כי מקראי קדש יש בהם תוך ובר / ומובנים להוגה בהם לפי כח אותו הגבר:

א. בעת אתא הקב"ה מרבבת קודש ובידו אש דת לישראל, הגביל כוח כל אחד מהעומדים לפני ההר, גם בעמידתם סביב ההר, וכדכתיב בפרשת יתרו **והגבלת את העם סביב לאמר**. ולא כתיב **והגבלת את ההר** כמש"כ להלן, **הגבל את ההר וקדשתו**. אלא הפירוש, שמלבד קדושת ההר עצמו, שהיו מזהירים כל ישראל באזהרת מיתה שלא לעלות עליו, עוד הוזהרו באזהרת עשה לעשות גבולין לעם בעמידתם סביביו. היינו, הכהנים הנגשים אל ה' קרוב לההר, ראשי העם אחריהם, והמון עם ה' מאחוריהם, נשים עבדים וטף מאחוריהם. ועיין מה שכתבתי בפנים בספר דברים א' כב. והגבלה זו הייתה לפי השגת כוח הקדושה שחלה אז בשפע על כל אחד. ומ"מ לא נשתווה שפע נבואה לכל העומדים, אלא כפי עמידתם כך הייתה השגתם. וכך הייתה הבנתם בדבר ה'. וכידוע מאמרם בשמ"ר פרשה כ"ט:

קול ה' בכחו לא נאמר, אלא קול ה' בכח - בכח של כל אחד ואחד.

ב. וכך הוא לדורות. אין הבנת כל האדם שוה במקראי קדש, אפילו מי שלא הגיע לעמוד על דיוק הלשון, אלא על שטחית הפרשה וצורתה החיצונה, וכמו שהיתה מועתקת ללשון אחר. שאז לא שייך דיוק אותיות.

וכן היה באמת עיקר הבנת המקרא באומות הקדם, שצווה הקב"ה למשה ויהושע להעתיק בשבעים לשון כדאיתא בסוטה לב,א. מכל מקום אינו דומה קורא אותה בפעם הראשונה לחוזר ושונה אותה, וכדאיתא במגילה ד,א **כמאן דאמר אעבור פרשתא דא ואתנייה**. ובאה הגמרא שם לבאר **הא דאמר רבי יהושע בן לוי חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, סבור מינה למיתני מתניתין דידה ביום, אר' ירמיה לדידי מיפרשא מיניה דר' חייא בר אבא כגון דאמר אעבור כו' וכבר ידוע הפלא שבזה, דאם כן מאי קמ"ל רבי יהושע בן לוי, הרי משנתנו היא אין קורין את המגילה אלא ביום. ונראה דבא רבי יהושע בן לוי עצמו לבאר דבריו במה שאמר ולשנותה ביום, ולא אמר לקרות את המגילה בלילה וביום, אלא להא לא אצטריך דמשנתנו היא. ולא העלה רבי יהושע בן לוי אלא דמצוה לשנותה ביום, והיינו כגון דאמרי אעבור פרשתא דא ואתנייה, דמשמעו כדי להתבונן בה יותר. כך מצוה לקרות המגילה ביום בשום לב יותר ממה שקורא בלילה.**

[ונראה עוד דהא דאיתא בב"מ דף כ"ט ב' במוצא ס"ת לא יקרא וישנה. דלא שאסור לקורא מקרא שתי פעמים, אלא אסור לשנות, היינו להתבונן בביאור הפרשה. והיינו דתנן התם לא ילמוד בהן בתחילה, פירוש, הקריאה בפעם ראשונה מותר. אבל הלמוד, היינו לשנות, בתחילה אסור, אם לא שכבר למד והבין הפרשה רשאי לשנות בס"ת זו, דשוב אינו מתבונן יותר. והכי מוכח בקידושין מ"ט א', בהא דאמר על מנת שאני שונה, אר' יוחנן תורה, וס"ד דהוא תורה שבכתב. ולכאורה קשה אם כן היינו קריינא. אלא הפירוש שאני שונה. יודע הפירוש, כמו שקורא ושונה.

ונראה לפרש הא דאיתא בנדריים דף ל"ז תינוקות אין קורין בתחילה בשבת אלא שוניין בראשון, ולא נתבאר יפה לשון בראשון. והר"ן פירש אפילו בראשון, ונראה דוחק ומיותר. ובשו"ע גיזי לזה. אבל ברמב"ם איתא שוניין לראשון. ונראה ביאורו. שבא לאפוקי משונן דעלמא, דמשמעו ביותר ביאור מפעם הראשונה, וזה אסור בשבת. אלא שונים לראשון, היינו חוזר על לימוד הראשון שלא ישכח, אבל לא לימוד חדש אפילו אותה פרשה].

כל זה לא דברנו אלא בלי דיוק באותיות ושינוין, וכמו בהעתקה אחרת המותרת אפילו לעובד כוכבים.

אבל עוד הזהירה תורה בספר דברים ל"ב שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום, אשר תצום את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת, כי לא דבר ריק הוא מכם. וביארנו במקומו שא"א לפרש אזהרה זו על מצות עשה הכתובה בתורה, אלא אזהרה זו על הבין במקרא כל קוץ וקוץ, שלא לחשוב ח"ו שנפל במקרה לכתוב כך. ע"ז אמרה תורה כי לא דבר ריק הוא מכם. ופירוש בירושלמי פאה (א,א) ואם ריק הוא, מכם הוא ריק, שאין אתם יגעין בה. ובמקומו ביארנו בפירוש מכם, דבעובדי כוכבים, אע"ג שרצון הקב"ה שילמדו מקרא, ומש"ה ציווה הקב"ה להעתיק על שבעים לשון, אבל לא שיעמיקו בדקדוק הלשון. משא"כ לישראל, לא דבר ריק הוא, ועליהם לדקדק בכל האפשר. ועיין מה שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה'.

ג. והנה בנדריים דף ל"ח העלו בפירוש המקרא כתבו לכם את השירה. שהוא כל התורה. והביאו ראיה מסיפיה דקרא למען תהיה לי השירה הזאת לעד [ואופן הוכחה זו מבואר במקומו של אותו מקרא]. הא מיהא יש להבין היאך נקראת כל התורה שירה. והרי לא נכתבה בלשון של שירה. אלא על כורחך יש בה טבע וסגולת השירה. שהוא דבור בלשון מליצה. דיודע לכל מבין עם תלמוד, דמשונה המליצה מספור פרזי בשני עניינים: בטבע ובסגולה.

א) דבשיר אין העניין מבואר יפה כמו בספור פרזי, וצריך לעשות הערות מן הצד. דזה החרוז כוון לזה הספור. וזה החרוז כוון לזה. ולא מיקירי דרוש, אלא כך הוא טבע השיר

אפילו של הדיוט. ומושכל עוד, דמי שידוע בטוב עניין שהביא לידי מליצה זו שנתחבר עליו, מתוק לו אור לשון של השיר ודקדוקה הרבה יותר מלאיש שאין לו ידיעה מתכונת העניין, ורק בא להתבונן מן המליצה תורף העניין, ומזה עלול הוא להשערות בדויות מה שלא היה מעולם, ולא לזה כוון המשורר.

כך הוא טבע כל התורה שאין הספור שבה מבואר יפה, אלא יש לעשות הערות ופירושים לדקדוקי הלשון, ולא נקרא דרוש אלא כך הוא פשט המקרא. ומושכל עוד שאין אדם יכול לעמוד על דקדוק דבר ה' אם לא שמכווין לאיזה דבר הלכה או מוסר ואגדה הבא בקבלה בדברי חז"ל. ועי' ספר במדבר ז' ז' מש"כ:

ב) דבשיר יש סגולה לפארה ברמזים מה שאינו מעניין השיר, כמו שנהוג לעשות ראשי החרוזים בדרך א"ב או שם המחבר. וסגולה זו מיוחדת במליצה ולא בספור פרזי. וידוע דסגולה זו מכרחת הרבה פעמים למחבר לעקם את הלשון כמעט. רק כדי שיחלו ראשי החרוזים באות הנדרש לו. ודבר זה ממש הוא בכל התורה כולה, שמלבד העניין המדובר בפשט המקרא, עוד יש בכל דבר הרבה סודות ועניינים נעלמים, אשר מחמת זה בא כמה פעמים המקרא בלשון שאינו מדויק כל כך. וכל זה אינו רק בתורה הקדושה אלא בכל מקראי קדש. כמו שביארנו בספר דברים בפרשת שופטים עה"פ **ודבר אליהם את כל אשר אצונו**. פירוש קרא בספר יחזקאל, שהיה בספר יחזקאל מרומז סתרי הטבע וסודות התורה, מה שלא ניתן רשות לנביא לגלות לבני דורו.

על שני הדברים הללו. היינו על טבע דבר ה' ועל סגולת דבר ה', כתיב במשלי ג' **אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא**. פירוש טבע דבר ה', הוא הפשט המכוסה ונצרך לחקירה יפה לעמוד עליו, הרי זה דומה לכסף המכוסה בעפרורית מוצא הכסף, ונצרך למצרף והשתדלות להוציא את הכסף מזוקק. אבל סודות התורה, שהיא סגולתה, הרי זה כמו שידוע שיש מטמונים באדמה, וכמו שאמר אשמדאי בגיטין דף ס"ח על ההוא גברא דהוי יתיב אבי גזא דמלכא. היינו אוצר זהב וכסף טמון. ואין מקום ע"פ שכל אנושי והשערה לדעת מקום המטמון, אם לא שמתגלה בסיעתא דשמיא.

כך סודות התורה שאינו מעניין הפרשה, א"א למצוא מצד שכל אנושי. מ"מ הודיע החכם ברוה"ק אשר **אם תחפשנה ככסף** - הפשט מעניין הפרשה, **וכמטמונים תחפשנה** - הסודות המרומזים בה, **אז תבין יראת ה'**. היינו פשט המקרא שהוא הלכות או אגדה ומוסר, **ודעת אלהים תמצא**, היינו מטמוני מסתרי התורה.

וכדאיתא בסנהדרין דף צ"ט **נפש עמל עמלה לו**. נפש עמל בדברי תורה, התורה עומלת לו במקום אחר. ופרש"י שהיא מסייעת להבינו ולעמוד על עומק דבריה. וזה הפירוש היה פשוט כ"כ לחז"ל, עד שבב"ר פרשה ע"ט פירש:

כי נשני אלהים את כל עמלי זה דברי תורה, כמו שהכתוב אומר נפש עמל עמלה לו:

ד. והנה כתיב בישעיה ל"ד **ונמקו כל צבא השמים, ונגלו כספר השמים, וכל צבאם יבול** וגו'. ביאור הדברים דמכתב אלהים הוא הספר. הרי זה כמו בריאת אלהים טבע שמים וארץ. די ש טבע פשוטים וידועים לכל אדם, ויש הרבה סתרי הטבע אשר מתגלה בכל דור ע"י חכמי הטבע כוח המשפיעים מכל יסוד ויסוד ומכל בריה וצמח האדמה, וקודם שנתגלה אותה ידיעה. אם נראה לפרקים דבר יוצא משיטת הטבע הגלויה לכל, כסבורים שהוא מקרה יוצא מן הטבע, ולא חקרו על עומק הדבר כדי לעמוד ולדון מזה למקום אחר. משא"כ אחרי שעמדו על החקירה, ונדעו שאינו אלא סתרי הטבע והוא פשט הבריאה, שוב למדו מזה עוד עניין רב לתועלת העולם ומלואו.

וכך הוא ספר מכתב אלהים, קודם שבאים לידי חקירה טבע לשון התורה וכללותיה. אם נראה מקרא משונה בלשונו, כסבורים שהוא מקרה ודבר ריק ח"ו, וא"כ א"א ללמוד מזה למקום אחר. אבל אחרי שנעמוד על החקירה, ויהיה נודע שכך הוא טבע הלשון והוא פשט הספר, שוב נלמד מזה עניין רב לכמה מקראות וידיעות ההלכות או באגדה.

והנה משמעות ה**שמים**, פעם הכונה על רקיע, אשר קרא אלהים שמים. ופעם משמעו משפיעים, כמו שכתבתי ריש פרשת בראשית ובכמה מקומות. וצבא השמים, שהוא הרקיע, הפירוש המזלות מכל בריה. כדאיתא ברבה בראשית (י,ז) אין לך כל עשב ועשב שאין לו מזל ברקיע ואומר לו גדל. וצבא השמים שהמה משפיעים, הפירוש תכלית כל דבר למה שנוצר, כלשון המקרא **הלא צבא לאנוש עלי ארץ**. ועי' מה שכתבתי בספר שמות י"ב נ"א בפירוש על צבאותם.

מעתה כך פירוש הכתוב: כי בעת שיהיה קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם, ולא יהיו בשלוח ומנוחה שיהיו חוקרים בחכמת הטבע, ע"כ **נמקו כל צבא השמים** - היינו מזלות שברקיע ימקו מצער ויגון, שאין הברואים מגיעים לתכלית יצירתם, **ונגולו כספר השמים** - כמו ספר שאין מדקדקים בו יפה, והרי הוא כספר מגולל, שהרי אי אפשר לדקדק יפה בע"פ אלא בפנים הספר, שרואים ומביטים השינויים והקוצים שבכל תיבה. מש"ה כשארין מדקדקים, הנה הוא ספר חתום ומגולל, וכך יהיו השמים שהם המשפיעים - שלא יהיה אדם יודע עד כמה כוח השפעה של כל דבר. **וכל צבאם יבול** - היינו, תכליתם יבול, יגיע לריק, **כמו עלה מגפן ונבלת מתאנה**.

וכבר ביארנו בפתיחה לספר שמות ע"פ לשון הברייתא בסוטה, שהתורה לישראל הוא חלק מהבריאה. וכמו שעל חכמי אוה"ע החוששים לכבוד אלהים מצווה לחקור בחכמת

הטבע שהוא הבריאה, שבזה נותנים כבוד להקב"ה, וכמו שביארנו בשירת האזינו עה"פ **כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעולם**, והוא בכלל הכתוב **אשר ברא אלהים לעשות**, היינו לבאר ולחדש בטבע הבריאה כל האפשר. כך עלינו, מי שיש לו יכולת מצוה לחקור בעומק לשון התורה, והוא כבוד אלהים.

וכדאיתא בב"ר פ"ט **כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר**. מתחילת הספר ועד כאן - כבוד אלהים הוא הסתר דבר [פירוש שמות שבהם שנבראו בהם שמים וארץ. והוא מעשה בראשית, ובזה כבוד להסתיר דבר] מכאן ואילך - כבוד דברי תורה שנמשלו במלכים, שנאמר בי מלכים ימלוכו - לחקור דבר. וכבר ביארנו שהוא מצות עשה מן התורה לשמור ולעשות את כל דברי התורה. ועל זה נכרת הברית בערבות מואב ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ופירוש לשמור ולעשות, הוא לבאר ולחדש בתורה כל האפשר, כמו שהוכחנו בספר ויקרא י"ח ה':

ה. ונקל להבין. כי כמו שא"א לחכם בסתרי הטבע להתברך בלבבו כי עמד על כל סתרי הטבע. [זולת שלמה המלך, שעמד על כל הברואים ותכליתן ע"י סתרי התורה, כמ"ש בהעמק שאלה סי' קע"א בס"ד] ולא עוד אלא אפילו מה שהעלה בחקירתו, אם אין לו בחינה ברורה כי כך הוא, יכול להיות שיבוא רעהו או בדור שאחריו ויחקרו באופן אחר ויסתור בנין קודמו, כך א"א להתברך לחוקר בטבע התורה ולעמוד על כל השינויים והנדרש שום לב, ולומר כי הוא עמד על כולן, וגם מה שביאר אין הוכחה שכיון לאמתה של תורה. ומכל מקום עלינו לעשות מה שבידינו.

ואני בעניי מעולם לא הגעתי לחיפוש מטמוני התורה, היינו סגולת התורה ברמזיה, וגם לא מצאתי דעת אלהים שכתבנו לעיל אות ג'. בכל זאת, הודות לה' שהגיעני לבקשת טבע התורה שהוא הבנת המקרא ודקדוקיה, ובינותי בכמה מקראות להוציא מהם יראת ה' ומוסרים טובים. וזכות הרבים עמדה לי שפירשתי בכל יום הפרשה לפני היושבים לפני ה' בבית התלמוד עץ החיים, אשר נטע אביר הרועים הגאון מהור"ח זצ"ל.

וכבר ידוע במדרש פרשת תבוא בעובדא דרבי, דהקהל את העם מסייע להוציא יקר בעזרו יתברך. ועל פי דקדוקי הפרשה באתי הרבה פעמים להבנת כל העניין באופן אחר ממה שראיתי בפירושי רבותינו הראשונים ז"ל שהיה לפני, היינו חומש הרמב"ן ורשב"ם וספורנו וראב"ע. ושאר מפרשי התורה לא נפניתי לראות, כי ספרים הרבה בזה אין קץ, ואם עפ"י מקרה מצאתי כדברי בספר אחר, לא החדלתי ע"פ רוב לציין שמצאתי בזה הספר. וגם יש פירושים אשר שמעתי מפי חותני הגאון מוהרי"ץ זצ"ל בימי חרפי, והרבה דקדוקים מאיזה גדולי ישראל יצ"ו רשמתי בשמם. עד שיצא פירוש וחבור שלם מבראשית עד לעיני כל ישראל.

ואם שראוי היה לחדול מלהעמיד איזה ביאור בפרשת בראשית, אשר רבו בזה ספרים וחכמת המחקרים, בכל זאת אי אפשר להוציא דבר שאינו שלם, ויגעתי ומצאתי להעלות בפרשה זו ג"כ חדשות מה שלא ראית שקדמוני. ואם ימצא באיזה ספר, ידוע מאמרם ז"ל אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. וכמו כן שני מחברים שכיונו לדבר אחד, בכל זאת אין דבריהם באים בסגנון אחד ממש.

והנה הבא לעמוד על כוונת השירה של איזה מחבר. עליו לדעת טבע והליכות המחבר בשירותיו במקום אחר. כידוע לכל מבין, שלא נשתנו הליכות המשורר בן גבירול להליכות המשורר ר' יהודה הלוי זצ"ל. ומכל שכן אשר עלינו להתבונן על טבע התורה. והן המה חוקות התורה שנקראים בלשון חז"ל כללי התורה, והתורה הזהירה ע"ז הרבה פעמים לעשות החוקים, כמבואר בפרשת בהר ובפרשת ראה ושמרת ועשית את החוקים האלה. ע"ש במקומו.

וכמו שיש כללים להוציא הלכות לאור ע"פ שבע המידות שדרש הלל, כדתניא בתוספתא סנהדרין פ"ז. ואח"כ הוסיפו עליהן תנא דבי ר' ישמעאל ושנה י"ג מדות, וכל זה הוציאו מן ההלכות המקובלות שהיו בידם מכבר, לדון במקום אחר שלא היתה הלכה ידועה. כך יש להוציא כללים בפירוש המקרא כמו ל"ב כללים של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי באגדה, שהוציא מדיוק המקראות, שמצא מקרא שא"א לפרש באופן אחר אלא ע"פ זה הכלל. ומזה אנו למדים במקום אחר לעמוד על פירוש המקרא שאינו מדויק כ"כ, אם לא בפירוש דוחק. אבל אחר שעמדנו על אותו הכלל, נוח לפרש ע"פ זה הכלל גם אותו המקרא. כך יש להוסיף ולבר בכל דור, אע"ג שלא נתפרש מקודם, וכל זה בכלל מצות עשה לשמור ולעשות.

והנני לבאר איזה כללים שראיתי לרשום פה בהקדמה. אכן המדקדק בביאורינו ימצא עוד יותר:

ו. יש תיבות שמתפרשין כמו שהיו כתובין באותו מקרא שתי פעמים. כמו שאנו רואין בספר בראשית ל"ט, דכתיב בפעם אחת **כל אשר לו**. ובפעם אחרת כתיב **כל יש לו**. הרי אנו רואים דשני דברים הם. והנה כתיב באותה פרשה פעם אחרת **כל אשר יש לו**. על כורח מתפרש כמו שהיה כתוב בזה המקרא **כל אשר לו; כל יש לו**. ובמקומו מבואר היטב כמה מדויק בכל מקרא. מזה אנו למדים בספר שמות ז' י"א. **ויקרא גם פרעה לחכמים ולמכשפים ויעשו גם הם חרטומי מצרים**, שהלשון מוקשה מאוד, אבל העיקר שהוא כמו שהיה כתוב **גם הם גם חרטומי**, ושם מבואר יפה. וכן הרבה מקראות בתורה כמה פעמים.

ולא מלות קצרות בלבד כמו 'כל' 'גם' מתפרש כך. אלא אף הרבה תיבות יחד אי אפשר לפרש אלא בזה האופן. כמו בספר דברים ראש פרשת שופטים: **לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח**. ועל כורחך המה שתי אזהרות. כמו שהיה כתוב **לא תטע לך אשרה לא תטע לך כל עץ וגו'**. ויותר מזה הכרחנו ע"פ סוגית הגמרא לפרש מקרא בפרשה משפטים **על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה**. שהוא כמו דכתיב שתי פעמים. פעם אחת מסיים המקרא **אשר אמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר שניהם**. ובפעם שניה מסיים המקרא **אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו**. ובמקומו יבואר יפה דמשונה הכוונה של ראש המקרא על כל דבר פשע וגו', לזה הסיום משמעו כך. והכי פירשו חז"ל כמבואר יפה שם בס"ד.

יש עוד באופן אחר שדומה כאלו נכתבו זה התיבה שתי פעמים. היינו למעלה ולמטה. והנה זה ידוע דאות הבאה בסוף התיבה משתמשת הרבה פעמים לתחילת תיבה שאחריה.

ועיין עוד מה שכתבתי בספר במדבר ל"ב מ"ב בהא דכתיב **ויקרא לה נבח**. וכן בתיבה שלמה כבר כתב רבינו הגר"א ז"ל בספר בראשית ל"ו י"ב גבי **ותמנע**. דהאי ותמנע קאי גם על מקרא הקודם. והוי כמו דכתיב **וקנז ותמנע**. **ותמנע היתה וגו'**. ובזה ביארנו בזה הספר ל"א מ"ט **והמצפה אשר אמר יצף וגו'**. שהוא כמו דכתיב **אשר אמר יצף וגו'** ובספר ויקרא ט' י"ט **ואת החלבים מן השור ומן האיל האליה**. דהוי כמו דכתיב שתי פעמים ומן האיל. היינו **ואת החלבים מן השור ומן האיל**. ומן האיל האליה. ובספר דברים אמר אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע **ויהי בארבעים שנה דברו וגו'** תיבת **ויהי בארבעים שנה** קאי למעלה ולמטה. וכזה מתפרש יפה עוד הרבה מקראות. וזהו טבע התורה. ועיין עוד ספר דברים ל"ב ל"ז **ואמר אי אלהימו וגו'**.

ז. ביארנו בספר בראשית ב' כ"ה. דיש תיבה שכתובה שלא בדיוק לפי שרשה, ומוכרחים אנו להבין דזו התיבה מורכבת משני שרשים. והראנו לדעת דכמה תיבות בתורה ובנ"ך מתפרשים כך. וכן אם הוא משונה ובא שלא בדיוק הבנין בזה השורש. אות היא שתיבה זו מיוסדת על שני בנינים. כמו שכתבתי בזה הספר י"ח מקרא י"ט עה"פ **כי ידעתיו ולא עוד אלא שיש המשך מקרא שלא בדיוק הראוי**, כמו **ויקרא אל משה וידבר ה' אליו**. ומבואר מזה שהוא מתפרש ע"פ שני פשטים כמבואר במקומו. ויותר מזה, פרשה שלמה בספר שמות. **אתם ראתם** נאמר ונכתב בתורה באופן שיש לה שני פשטים המוכרחים, והיינו אמירה לבית יעקב והגדה לבני ישראל. ומזה יש ללמוד טבע התורה ודבר ה' גם במקום אחר. אפילו במקום שאין הכרח מצורת המאמר, מ"מ מובן שנאמר באופן שיהא לו שתי כוונות מתחלפות אפילו בפשט, שאין המקרא יוצא ממנו (שאין המקרא יוצא מידי פשוטו). כמו במאמר ה' לקין **אם תיטיב שאת וגו' יע"ש**.

וכן יש נמסר דגש יוצא מכללי הדקדוק והוראתו בשני אופנים.

א. בא ללמדנו שיש בזו התיבה שני משמעות כמו שביארנו בספר בראשית במקרא **ויהיו שניהם ערומים**. ובספר שמות ט"ז י"ב **את תלונות ב"**.

ב. אופן השני בא הדגש ללמדנו שהמדבר הוציא דברו אלא בקול מחריד. כמש"כ ספר בראשית י"ט י"ד **קומו צאו** וכן **הייטב בעיני ה'**. וכן הרבה גם בנביאים. ויש דגש שמורה על חוזק הפעולה של אותה תיבה, כמו הדגושים בתיבת ויביאו בספר בראשית מ"ג כ"ו בספר ויקרא כ"ג י"ז. ומבואר כל אחד במקומו בעז"ה. והרי זה הדגש כמו דגש שבא ע"פ כללי הדקדוק, שפעם בא לסימן הבניין שהוא על חוזק העניין, ופעם בא להורות למלאות חסרון אות השורש.

וכמו סי' הדגש היוצא מן הכלל. כן בא וא"ו השימוש והוא מיותר ללמדנו על כפילת הכוונה ע"פ הפשט, כמש"כ בספר שמות כ"ה י"ב **ושתי טבעות**. וכן שם כ"ז י"ד **וחמש עשרה אמה** יע"ש. והוא מעין הדרש הידוע, וא"ו לרבות, כמו דרשה **וזה לכם הטמא** לרבות דף השרץ כבשרו כידוע.

גם בנגינות יש מסורה שלא ע"פ כללי הדקדוק. ובא לעניין הנוגע להבנת הפרשה, כמו בספר שמות כ"ו ל"ג **והבדילה הפרכת לכם**. מצוין והבדילה מלרע. וכן בספר ויקרא ט"ו כ"ט **והביאה אותם**. האי והביאה מלרע ומבואר במקומו.

ח. הרבה שורשים יש להם שתי הוראות. כמו שורש **חי** פעם משמעו חי ולא מת, ופעם משמעו בריא ועלז בשלמות. ומתפרש לפי העניין, ובמקום שאפשר לטעות, פירוש **ונחיה ולא נמות**, ומבואר יותר בספר שמות א'. שורש **אהבה** פעם משמעו חושש לקיומו או לכבודו. פעם משמעו דבק ברעיונו בו, ומבואר בספר דברים ו' ה'. שורש עשייה יש משמעו לעשות מה שלא היה, ויש משמעו מתקן ומיישב הנעשה כבר.

ומתפרש גם בזה **עשייה** על הדבור. היינו להעמיד סנהדרין דף ע"ט בשורש הכאה. וכן יש שמות שני משמעות להם. כמו חקים ומשפטים כמו שכתבתי בספר ויקרא י"ח ה'. ועוד הרבה.

וכן יש מלות המצטרפות אשר להן שני אופני הוראות. כמו מלת **לך** הסמוך לפעולה. פעם משמעו **להנאתך** ופעם משמעו **בפני עצמך בלי פרסום**. והכי מוכח בנדרים דף ל"ח דקאמר ר' יוסי בן חנינא לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו, שנא' כתב לך פסל לך מה פסל לך לעצמך אף כתב לך לעמך. הרי דמדכתיב כתב לך, לא היינו מבינים הכי. ובמקומו בספר שמות מבואר יותר.

וכן לו דכתיב גבי נשיאת אשה אינו דומה משמעות ויקח לו למך וגו' להא דכתיב ותתן אותה לאברם איש לו לאשה. ומבואר במקומו ובספר שמות ו'.
תיבת **כאשר**, פעם משמעו **כמו**, פעם משמעו **תיכף ומיד**. כמו בספר בראשית ריש פרשת לך לך וילך **אברם כאשר דבר אליו ה'**. ומבואר במקומו.
עוד יש הרבה מלות כאלה וכל כיוצא בזה נקראו כללים. הן המה בלשון תורה בכל מקום החוקים.

ט. וכן להיפך. יש שני שרשים בתורה אשר אין הבדל ביניהם גלוי, ונדרש לחקירה עד שנוכל לעמוד על הכלל המבדיל ביניהם. כמו **דבור ואמירה**. והנה כשבאה תיבה זו בראש המאמר של המדבר, ידוע במס' מכות דף י"א דדבור משמעו עז, ואמירה הוא רך. וכך הפירוש בספר בראשית מ"ד ט"ז **מה נאמר לאדוני מה נדבר** כמבואר במקומו. וכן יש עוד איזה מקומות.

אבל הרבה מקומות שאי אפשר לפרש בזה הכלל, כמו **וידבר וגו' לאמר. דבר אל ב"י ואמרת אליהם**. ובריש ספר ויקרא ביארנו ע"פ הירושלמי ומדרשים, **דדבור** הוא דבר ה' כהויתו. **ואמירה** הוא הפירוש והרחבת הדברים. ועיין עוד מה שכתבתי בספר שמות י"ט בכתובים **כה תאמר לבית יעקב. אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל**.

וכן יש כמה לשונות בתורה על תשמישה המיטה, פעם כתיב **ידיעה** פעם **שכיבה. ביאה. בעילה. קריבה**. ויש הבדל בכל אלה, ע' מש"כ בספר בראשית ד' א' בתיבת **ידיעה**. ובספר ויקרא ט"ו י"ח בהבדל בין **שכיבה לביאה**. ובספר דברים כ"א י"ג כ"ד א' הבדל בין **ביאה** בין **בעילה**. ושם עוד כ"ב י"ד בהוראת לשון **קריבה**.

וכמו כן יש מלות המשמשות את הפעלים. ובאה המלה בשני אופנים ויש הבדל ביניהם. כמו פעם כתיב על הבדלה בין דבר לדבר **בל'**. כמו בין מים **למים**. בין הבהמה הטהורה לטמאה. ופעם כתיב בתיבת **בין**. כמו **בין האור ובין החשך. בין הקדש ובין החול. בין** הטמא **ובין** הטהור. ומבואר יפה בספר בראשית א' ובכמה מקומות.

פעם כתיב גבי קריאה לאדם **בל'**. כמו ויקרא ה' **למשה** שמות י"ט מקרא כ'. פעם כתיב ויקרא **אל** משה ופעם כתיב שני השמושים במקרא א' כמו בספר שמות ח' כ"א ויקרא פרעה **אל** משה **ולאהרן**. ומבואר במקומו בס"ד.

פעם כתיב על הזדמנות שנים בדבור או בהלוך לשון **אתו**. ופעם כתיב **עמו**. ומבואר בספר בראשית י"ב ד' וי"ג א'. וכן בדבור ה' כתיב בספר במדבר ז' פ"ט ובבוא משה אל אהל מועד לדבר **אתו** וישמע את הקול מדבר אליו. ושם י"א י"ז כתיב ודברתי **עמך** שם. והכל

מבואר במקומו. בשכיבת אשה פעם כתיב **עמה** פעם כתיב **אותה**. ומבואר ג"כ בספר ויקרא ס"פ מצורע.

פעם כתיב **יאכלנה**. פעם כתיב **יאכל אותה**. ועיין מה שכתב הרא"ש פ"ג דשבועות דיש נ"מ בין האומר שבועה שאוכל **ככר זה**, בין האומר שבועה **שאוכלנה**. עיין מה שכתבתי בספר ויקרא ו' י"ט. ושם כ"ד י"ב בהבדל הלשון, במגדף כתיב **ויניחו** במשמר ובמקושש בספר במדבר ט"ו ל"ד כתיב **ויניחו** אותו במשמר. ועוד הרבה מאד יש כמו אלה. וכל דבר הוא נצרך לחקירה ונקראים ג"כ חוקי התורה.

ובהרבה מקומות יש להבין במקרא במה שהסדר משונה במקום אחד, ממה דכתיב במקום אחר, אע"ג שהן שווין בעניינם. כמו בפרשת תרומה כתיב במזבחות שיעור האמות באורך ורוחב, ואח"כ כתיב רבוע, ובחשן כתיב תחלה רבוע, ואח"כ תיבת זרת ארכו וזרת רחבו. וכן במסך לפתח האהל כתיב תכלת וגו' מעשה רוקם. ובמסך לשער החצר כתיב מעשה רוקם תכלת וגו'. וכן יש שנוי במלאכת המעיל משארי בגדים בלשון יע"ש.

וכיוצא בזה יש שינוי בפרשה מועדות דספר ויקרא, דכתיב בסוכות **ובחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה** ובפרשת מוספין כתיב **לחדש השביעי** ולא כתיב הזה. פעם כתיב **יעשו ב"י כאשר צוה ה'**, ופעם כתיב **כאשר דבר ה'**, ע' בספר במדבר ה' ד'. בספר שמות י"ב כ"ח כתיב **וילכו ויעשו ב"י**, ושם מקרא נ' כתיב **ויעשו ב"י**. ועוד יש שם שינויים יע"ש. וכל זה ניתן להבין במקרא ולעמוד על עיקרי הלכות או אגדות כפי העניין.

י. יש לדעת דהכללים המתבארים אחר החקירה. אין לסתור אם נמצא במקום אחר יוצא מן הכלל, דודאי יש בזה דרש. כמו שביארנו בכל מקום דכתיב **אותה** גבי שכיבה, הוא באונס. והרי כתיב בפרשת סוטה **ושכב איש אותה שכבת זרע**. ושם מיירי ברצון. אבל מש"ה בא הדרש: **אותה** - שכיבתה אוסרתה, ואין שכיבת אחותה אוסרתה.

והנני להראות עוד דוגמא לדברי. דמשמעות **אחרון** פירש בגיטין דף כ"ט **דמדתן ואין שליח אחרון כו' דשליח עושה שליח**. היינו משום שלא תנן ואין שליח **השני**, הרי מבואר דעל שני דברים, לא שייך לשון אחרון על השני. וכבר הקשה בזה בתו"ט מס' דמאי פ"ז מ"ג מכמה מקראות, דכתיב אחרון על השני. ואישתמיטתיה גמ' בנזיר דף כ"א דקאמר **מאי אחרון דקתני – אמצעי. ואידי דתנא ראשון, תנא אחרון**. למדנו דהכא דלא כתיב ראשון, לא שייך לכתוב על השני אחרון, אם לא שיש אמצעי, אבל היכא דכתיב הראשון, כתיב על השני אחרון.

והנה יש קושיא גם ע"ז בספר שמואל ב' כ"ג **ואלה דברי דוד האחרונים**. והרי בזה הספר לא נמצא דברי דוד כי אם השירה הקודמת. וא"כ האיך שייך לכתוב לשון **האחרונים**. אבל בזה עמדנו על סוגיה במו"ק דף ט"ז ב':

מר זוטרא בר טוביה הוי קפסיק סידרא קמיה דרב יהודה כי מטי להאי פסוקא ואלה דברי דוד האחרונים א"ל אחרונים מכלל דאיכא ראשונים ראשונים מאי נינהו, שתיק ולא א"ל ולא מידי כו' ודאתן עלה אחרונים מכלל דאיכא ראשונים, ראשונים מאי היא, וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול, א"ל הקב"ה לדוד דוד שירה אתה אומר על מפלתו של שאול כו'.

ותמוה, וכי לא ראו התלמיד והרב שירת דוד הראשונה, ותו, למאי מסיים הגמרא כאן א"ל הקב"ה לדוד כו' התרעומת ע"ז לכאורה אינו נוגע לישוב הקושיא.

אלא כך העניין: דהיה קשה למר זוטרא לשון האחרונים, אחרי דאין כאן אלא שירה אחת, ולשון ראשונים ג"כ לא כתיב כאן, א"כ מאי אחרונים. ע"ז יישבו מזה הדרוש, דא"ל הקב"ה לדוד כו'. דבלא זה יש להבין הא דכתיב ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומכף שאול. שהכונה בסוף הכל, אחרי שהניח ה' לדוד מכל אויביו, אז אמר השירה. וא"כ לא אמרה אלא פעם אחת בחייו. וא"כ ודאי מוקשה לשון האחרונים. אבל מדהתרעם הקב"ה על דוד באמרו שירה על מפלתו של שאול, ואי איתא שלא אמר דוד השירה אלא פעם אחת, אחרי ככלות הכל, אין מקום לתרעומת על דוד, שהרי לא פירש דוד מיתת שאול בשירה. ואם אפילו חשב בלבו גם מות שאול, אין בזה עוון להיתפש. אלא צ"ל דדוד אמר אותה שירה הרבה פעמים, בכל עת שניצל מאיזה רודף. ומש"ה גם במות שאול אמר ג"כ השירה. ובזה נתפס אל נכון. למדנו מזה דשירת דוד הקודמת נאמרה מפי דוד כמה פעמים, מעתה שייך לשון אחרונים על השירה הנאמרה אחריהן. ומזה נלמוד בכל הכללים, והם הנקראים בלשון התורה חוקים - היינו חוקי הלשון.

יא. הן קראתי בשם זה החיבור אשר זכני ה' החונן דעת אף לשאינו הגון **העמק דבר**, כמשמעו, שבא להעמיק בדבר ה' בכל שני ויתיר וכדומה. ואמנם מזה הסתעפו הרבה עניינים וביאורי פרשיות בנ"ך, ודרושים אשר רחש לבבי והעליתי בדעתי הדלה, עד שבאו להמשיך אחריהם גם הרבה מאמרי חז"ל המאירים את דרך עץ החיים לישראל. ובאיזה מקומות הגיע להשכיל ולהוסיף לקח בהלכה ע"פ העמקה בדבר ה'.

ולמען לא יהיו למשא ולהעתרת דברים לפני הבא להבין הפרשה במקומה לבד, ע"כ הבדלתי הרבה עניינים מגוף החיבור. וקראתי אותם בשם **הרחב דבר**.

ואם אמנם כן ידעתי כי להמשיך השתלשלות דור וחקר הלכה אין קץ. ולא יאות להעמיד כל אשר ברוח בביאור תורה שבכתב, גם לפני הבא להשכיל בדרוש או בתלמודו, ע"כ גם

אנכי לא הרביתי להרחיב דבר, כי אם במקומות מועטים אשר משכני החשק להציגם בשערי עמלי תורה, וביחוד במקום שהגיע להראות לעם ה' כמה חובתנו וכמה יפה לנו מכל צד להגדיל עמל תורה ועיונה, אשר חפץ ה' בצדקו לזכות בה את עמו בהחזקת תורה ומשענה, והוא הבריוח המחבר את ישראל לאביהם שבשמים. ומקיים את האומה בכל אפסים. ובאשר השעה צריכה לכך, לא חדלתי מלהרחיב דבר בזה.

ועוד יד ה' עמדי להוציא חיבור **רנה של תורה**, שבו יהיה נכלל ביאור שלם על שיר השירים. אשר השיר הקדוש הלז מיוחד בייחוד על אהבת ה' וישראל ע"י עיונה של תורה, כאשר יבואר ברצות ה' את דרכי.

ועתה הנני תפלה תחנה ובקשה מלפניו ית' לעזרני בזה החיבור מהחל עד כלה. אורו ואמתו ישמרוני ממשגה ותקלה, ויתגדל ויתקדש שם שמים וכבוד התורה למעלה. כנפש העמוס בעבודה.

נפתלי צבי יהודה ברלין.